

Violència contra les dones en els conflictes armats: conclusions i recomanacions

Susana Sanz Caballero y Ruth Abril Stoffels

Àrea de Dret Internacional Públic i Relacions Internacionals

Universitat Cardenal Herrera-CEU de València

SUMARI

- I** Introducció.
- II** Àmbit Jurídic.
- III** Àmbit psicològic.
- IV** Àmbit econòmic.
- V** Àmbit social.
- VI** Bibliografia.

I INTRODUCCIÓ

Milers de dones de tot el món sofreixen agressions físiques en aplicació de la legislació penal nacional que arriben fins a la mort, executada de les maneres més brutals. Més d'una trentena de països encara imposen penes físiques per delictes com l'adulteri. En més d'una desena de països no es persegueix la violació com a delicte. I molts més d'eixa desena són els Estats que, encara que castiguen la violació, estimen que la comesa dins del matrimoni no dóna lloc al tipus penal.

Si tot açò es produeix en temps de pau, a qui pot estranyar que la violència contra la dona es deslligue d'una forma molt més dura durant un conflicte armat? Si, amb la serenitat que un pot presumir de les normes que s'aproven en períodes sense conflicte, els drets de la dona no sempre estan garantits, com no va a ocórrer que la situació empitjore sensiblement en temps de guerra?

En el marc dels conflictes armats les dones es troben especialment vulnerables a la violència sexual i d'un altre tipus per part dels combatents, les autoritats públiques i inclús els seus propis familiars. Les agressions sexuals no són l'únic acte de violència contra les dones en els conflictes armats, però sí un tipus de violència especialment greu pels seus efectes negatius sobre les víctimes, els seus familiars i la comunitat en què s'inscriu; per violar intencionalment diversos drets humans de les víctimes: dignitat, llibertat sexual, integritat física, integritat psicològica, dret a la vida privada i familiar, inviolabilitat del domicili...; per tindre conseqüències psicològiques, sociològiques i físiques a curt, mitjà i llarg termini. Per tot això, el nostre estudi se centrarà en este tipus d'agressions.

A totes estes circumstàncies s'ha de fer front des dels poders públics i des de la societat civil. D'ací que en les recomanacions que a continuació exposarem adoptem un enfocament multidisciplinar. D'altra banda, independentment que algunes d'elles hagen de ser adoptades pels poders públics o per la societat civil, i que hagen d'adoptar-se unes en l'àmbit internacional, altres en l'àmbit estatal i altres, finalment a escala local, hem preferit adoptar un criteri d'estructuració per camps, en nom d'una major claredat i ja que moltes de les mesures han de ser adoptades en tots els nivells i per tots els actors. Són quatre els àmbits d'actuació que seran estudiats (jurídic, econòmic, social i psicològic). Però és tal la interconnexió i les sinergies que existixen entre els mateixos que, en ocasions, podrà ocórrer que una mateixa recomanació per a lluitar contra la violència contra les dones es reproduïska en més d'un d'ells.

Abans d'exposar les recomanacions específiques de cada àmbit, volem destacar la importància, en general, de la consecució de la igualtat de les dones en tots ells. El paper que en l'actualitat es dóna a les dones en moltes so-

cietats està en la base de les agressions i dels obstacles a què s'enfronten per a fer front a les conseqüències i seqüeles de les agressions sexuals a què es veuen sotmeses.

II ÀMBIT JURÍDIC

En els començaments d'un nou mil·lenni es fa molt més peremptòria la necessitat d'establir un marc jurídic que protegisca a la dona contra les agressions sexuals, tant en èpoques de pau com de guerra, i tant a través de normes internacionals com de normes d'àmbit nacional. Donat l'objecte d'este curs –en què s'ha prestat especial atenció al dret internacional humanitari– ens ocuparem especialment de les mesures a adoptar en el marc dels conflictes armats, descartant l'estudi del marc jurídic apropiat per a les agressions contra la dona en absència d'hostilitats.

L'estratègia per a aconseguir la proscripció total i la tolerància zero cap a la violència contra la dona passa per l'adopció de mesures repressives d'orde penal al costat d'altres de tipus preventiu i ambdós tant en l'àmbit internacional com a intern.

1. Respecte a les normes de dret internacional que ha d'adoptar la comunitat internacional en el seu conjunt, convé adoptar un enfocament preventiu a fi de minimitzar en la mesura que es puga els eventuals casos de violència.

1.1. Dins d'este enfocament preventiu, pareixeria convenient que s'auspiciera la celebració de tractats i un altre tipus de textos internacionals de contingut social, que eviten que la violència esclate, així com altres més específiques sobre els camps de refugiats.

1.1.1. Entre les normes de contingut social, es pot destacar la importància de les relatives a la concessió del dret d'asil, que haurien d'ampliar-se a fi que es reconega la persecució de tipus sexual que sofreixen les dones en el marc de conflictes armats com a motiu que legitime per a la concessió de l'asil.

1.1.2. De la mateixa manera, la comunitat internacional hauria d'auspicjar l'elaboració d'un catàleg de "normes mínimes" de "principis rectors", o de "guies d'actuació" dirigides a tots els actors (Estats, Organitzacions Internacio-

nals o ONGs) en les que es prevera la solució als problemes que es plantegen en la gestió dels camps de refugiats i de desplaçats interns. Paradoxes de la vida, els fets demostren que, en massa ocasions, la violència de gènere es trasllada als camps on les dones es desplacen en el seu intent per fugir dels combats. I, sovint, estos camps de refugiats han ignorat totalment en el seu establiment la més elemental perspectiva de gènere. Això coadjuva a la posterior violència que en ells es genera.

Si els llocs d'aprovisionament d'aigua o aliments estan allunyats dels nuclis de població del camp, si les latrines i dutxes es troben igualment en llocs solitaris, si tots els guardians són barons, si no hi ha supervisió per a evitar que estos comercien amb el cos de la dona a canvi de menjada o roba d'abric, o si no n'hi ha prou il·luminació les possibilitats que una dona sofrisca algun tipus d'agressió sexual es voran incrementades de forma exponencial.

1.2. Sense perjudi de l'adopció de mesures preventives, que sempre seran poques, en qualsevol cas la comunitat internacional deu també dotar-se de mitjans repressius eficaços. Com, a pesar de tot, sempre existiran incompliments, es fa inevitable promoure normes clares i rotundes de caràcter penal que complementen l'enfocament preventiu.

1.2.1. En este sentit, potser una de les qüestions més importants seria que els Estats de la comunitat internacional consensuaren un tipus penal adequat i unívoc de les agressions sexuals en tant que crims internacionals. Mentres uns mateixos fets puguen ser qualificats com a violació, crim de guerra, tractes inhumans, atac a la dignitat i seguretat o tortura (depenent de les circumstàncies que rodegen el cas) no es donarà sempre igual satisfacció a les víctimes d'este tipus d'agressions.

La univocidad del tipus penal produeix certesa jurídica i confiança en les institucions internacionals que la fomenten. La multivocidad genera inseguretat i desconfiança en el dret internacional.

1.2.2. Al Costat d'això la comunitat internacional ha d'aprofundir i propiciar l'aprovació de normes que impedisquen la impunitat. Encara que entre tots els mecanismes possibles, descolla amb llum pròpia l'establiment d'un

òrgan judicial internacional competent en matèria penal, no obstant no cap despreciar altres iniciatives com són el foment de comissions d'investigació dels fets, l'enviament de relators especials, la creació de tribunals ad hoc per a l'enjudiciament de les atrocitats perpetrades en determinats conflictes, l'adopció de mesures d'extradició immediates o, si és procedent, l'aplicació sense fissures del principi aut dedere, aut iudicare, que permeta la persecució i enjudiciament de l'agressor en qualsevol Estat, inclús en un altre diferent d'aquell en què va delinquir.

Però atés que, no sense certa raó, es critica l'adopció de fórmules específiques per a cada conflicte (la qual cosa contribueix a crear confusió i sensació d'inexistència d'un tractament general, imparcial i únic per a tot conflicte) vam apostar per la prompta entrada en vigor de l'estatut del Tribunal Penal Internacional de Roma. Este futur tribunal, amb tots els defectes que se li puguen atribuir inclús abans de la seua entrada en vigor, suposarà un abans i un després en la persecució de criminals de guerra, inclosos els responsables de delictes de naturalesa sexual.

1.2.3. Finalment, es fa necessari que en qualsevol tipus d'investigació que es pugua portar a terme en l'àmbit internacional sobre els crims succeïts durant un conflicte (i molt especialment per al cas del TPI) es promulguen normes processals adequades per a la persecució dels delictes de naturalesa sexual. La garantia de la confidencialitat de la investigació i de la identitat de les víctimes –al costat de programes eficaços per a garantir la seguretat dels testimonis que declaren– resulten bàsics en este camp.

Si la víctima ha de tornar a enfrontar-se cara a cara amb el seu agressor, si els testimonis temen ser reconeguts, si han de donar a conèixer públicament totes les seues dades personals (direcció actual inclosa), si no reben protecció policial en les seues llars, si la normativa obliga o fomenta els acaraments... ningú s'atrevirà a denunciar.

Cal entendre l'especial vergonya i temor que senten les víctimes d'estes agressions per uns actes de què no són culpables en absolut, però sobre els quals sovint la comunitat culpa i estigmatitza. Cal comprendre que estes do-

nes s'enfronten durant el juí a un passat que han volgut esborrar de la seua memòria com a mecanisme de defensa. Cal fer-se càrrec que amb el seu testimoni reviu els fets traumatitzants amb tota la seua crueltat. L'esforç i el valor que demostren és ímprobable. Les normes processals internacionals han d'evitar traumes majors com poguera ser el terror d'enfrontar-se cara a cara amb el responsable del seu patiment passat, present i futur.

2. Respecte a les normes internes, indubtablement hui en dia l'estat segueix sent qui ostenta la màxima responsabilitat en aquesta empresa atés que solen ser majoritàriament combatents dels Estats, o bé particulars que actuen amb la connivència de l'Estat o tropes d'insurgents que volen arribar al poder els que, en el marc de les hostilitats, porten a terme les conductes indesitjables. Per tant, és als Estats individualment als que correspon en major mesura organitzar campanyes de prevenció. Així mateix, atés que segueix sent l'estat el depositari del poder legal de repressió de les activitats punibles, a ell també correspondrà el disseny d'instruments de sanció eficaç que reflectesquen les indicacions que s'aporten des de la comunitat internacional.

2.1. Pel que fa a les mesures preventives a curt, mig o llarg termini –algunes de les quals estaran ideades per a la seua aplicació no abans del conflicte sinó inclús passat aquest, en el moment en què es fa necessari consolidar la pau i establir les bases d'un futur pacífic i sense tensions en eixa zona– es poden citar les següents:

2.1.1. Mesures laborals, que es fan necessàries a fi de permetre a la dona la seua formació professional, inserció laboral i inclús el seu reinserció després de la guerra. La dona ha d'estar capacitada i habilitada per a guanyar-se la vida, especialment les que han sofert algun tipus de violència i les que han perdut el baró que sustentava l'economia familiar. A menys que els Estats interioritzen i siguen conscients d'aquesta realitat, la dona vorà impossibilitada la seua tornada a la normalitat després del cessament de les hostilitats. Per a això hauran d'implantar lleis que afavorisquen la seua inserció en el mercat de treball.

2.1.2. Mesures civils que suposen la materialització d'eixa igualtat de tracte. Entre elles seria imprescindible que els Estats inclogueren la promulgació de lleis que permeten a la dona l'accés a la terra i a la propietat en general, l'accés a la vivenda i la capacitat jurídica contractual.

2.2. Però a l'Estat també competix l'adopció de normes eficaces per al castic dels autors. Sense perjuí de l'eventual creació de tribunals internacionals específics o inclús un permanent com a complement dels tribunals interns, és a cada Estat a qui correspon la responsabilitat de sancionar als culpables. Les normes que apliquen els Estats deuran:

2.2.1. determinar el tipus penal clarament.

2.2.2. garantir la protecció i confidencialitat de les víctimes durant el desenrotllament del juí.

2.2.3. fomentar l'establiment de comissions de la veritat o semblants

2.2.4. evitar la promulgació de lleis d'amnistia i punt final que, en nom d'una mal entesa reconciliació nacional, exculpen als autors dels actes de violència en general, i la violència de naturalesa sexual, en particular.

III ÀMBIT PSICOLÒGIC

La dona que ha sigut víctima de violència de gènere durant una guerra és una persona traumatitzada, que ha sofrit una experiència innarrable i que segurament haurà desenvolupament estrés post-traumàtic. El baró que durant els enfrontaments s'ha deixat portar per l'ambient de violència extrema i de total impunitat i ha protagonitzat atemptats contra la llibertat sexual de la dona és una persona necessitada de tractament psicològic i de programes de reeducació. Així doncs, resulta fonamental que es destinen suficients fons per a fer front al tractament a curt i mitjà termini de les víctimes i també dels culpables.

1. Començant per les primeres (les mesures psicològiques respecte a les víctimes) aquesta obra compta amb una minuciosa i exhaustiva col·laboració en la matèria a què ens vam remetre per a concretar les propostes oferides.

1.1. La víctima requerirà tractament psicològic per a tota la vida per a minimitzar les seqüeles de l'horror viscut. A curt termini precisarà tractament d'urgència però que necessitarà ser complementat amb mesures a més llarg termini que eviten que la dona caiga en la depressió, desenvolupe tendències suïcides o destructives o s'aïlle de la societat.

El tractament psicològic a curt termini ben podria començar a concedir-se en camps de refugiats, de desplaçats interns o inclús en l'escenari del conflicte si la víctima no ha fugit. En els camps s'hauria de crear xàrxes d'autosuport entre víctimes de violència de gènere. Sens dubte, el que la víctima conega altres casos de violència, comprove que no és l'única a haver sofrit abusos i puga parlar dels seus problemes i seqüeles davant d'un auditori que l'entén perfectament perquè sofreix idèntica situació, pot ajudar-li a superar el trauma.

Sempre que això siga possible, encara que per descomptat sobre una base voluntària, després del conflicte s'hauria d'incentivar la tornada de la víctima a la seua antiga vivenda, el seu entorn, la seua comunitat, el seu poble. Si la víctima ho desitja, serà preferible que la persona torne a les seues arrels, a l'ambient que coneix i li resulta familiar i en el que troba referents en compte de tindre que carregar, al costat del trauma de la violència viscuda, amb la sensació de desarrelament.

Aquests programes d'atenció a la víctima, haurien d'ampliar-se als familiars directes de la mateixa, molts dels quals poden haver-hi inclús presenciat els actes de violència sexual. Òbviament, la protecció i recuperació de la víctima passa per la protecció i recuperació del seu entorn familiar.

Cap plantejar-se si, a més d'estes mesures psicològiques que es posen al servici de la víctima exposat, quan el dany ja s'ha produït, la possibilitat de dissenyar programes psicològics preventius en zones inestables amb risc de conflicte armat. Això ajudaria a la víctima a adquirir habilitats psicològiques i socials per a afrontar situacions de pressió, acaçament o inclús violència.

2. No es pot oblidar en tota esta matèria al baró que ha perpetrat els fets així com el potencial violador.

Quant al que ja és culpable, en el millor dels casos serà reclòs en una presó en què rarament serà reeducat en valors. No obstant, seria important intentar inculcar a estos subjectes nocions de drets humans i algun tipus d'educació en matèria d'igualtat d'oportunitats entre sexes.

Quant a les mesures preventives que poden i han d'adoptar-se a fi que els combatents, arribat el moment de les hostilitats, mai arriben a plantejar-se el danyar a la dona pel mer fet de ser dona, convindria aprofundir i millorar els mètodes i programes amb què s'inculca als membres de l'exèrcit les nocions mínimes de psicologia i comportament segons paràmetres humanitaris. Igualment, potser resultaria útil la introducció d'un test psicològic entre els aspirants a soldat que permeta avaluar les seues aptituds i que ajude a eliminar de l'accés al cos castrense a aquells candidats que sofrisquen algun tipus de trastorn mental susceptible de degenerar en tendències o comportaments agressius.

IV ÀMBIT ECONÒMIC

Hem inclòs dins d'esta categoria totes aquelles mesures destinades a afavorir o millorar la situació econòmica de les víctimes d'agressions. Com a conseqüència de les agressions sexuals i les seqüeles físiques i psicològiques que elles suposen, així com de la pèrdua definitiva (per defunció) o provisional (per estar en el combat o altres) de la persona encarregada del manteniment econòmic de la família, la situació de les dones sol ser prou difícil, sobretot, en aquells contextos socials en els que l'accés de les dones al treball no es realitza en condicions d'igualtat amb els barons. Per tot això vam estimar que seria convenient.

1. Previsió d'un fons d'ajuda directa o indirecta (programes de capaciació, suport psicològic i metge, etc.) a les víctimes d'agressions sexuals. Hi ha molt de treball per fer en tots els camps, però per a poder realitzar programes de tota classe és necessària el seu finançament. Aquest finançament es fa especialment difícil per a aquells països que es troben en dificultats econòmiques i que tenen prioritats d'un altre tipus. Per a ells, l'existència d'un fons internacional (compost per aportacions d'Estats, Organitzacions Internacionals i

aportacions privades) dedicat a la gestió d'estos problemes i a què pogueren acudir quan els fóra necessari, seria de gran ajuda.

2. Previsió del pagament d'indemnitzacions a les víctimes per part dels autors de les agressions i si no n'hi ha (per impossibilitat de localitzar l'agressor o per incapacitat econòmica del mateix) per l'estat, i això independentment que les agressions hagen sigudes comeses per agents de l'Estat, de les forces no-governamentals o persones que no tinguen vincle directe amb cap de les parts.

2.1. És evident que la responsabilitat de l'agressor no queda saldada amb les mesures penals, sinó que és necessari que pague indemnitzacions a aquelles persones a les quins el seu comportament ha ocasionat un perjudici. Açò, que és evident en una situació de normalitat social, no pareix estar tan clar en les situacions de conflicte armat en les que les responsabilitats es difuminen i els agressors no són perseguits.

2.2. En la mesura en què estes persones siguen agents de l'Estat o dels grups que s'alcen en armes contra el mateix i que després arriben al poder, la responsabilitat subsidiària de l'Estat pareix necessària: l'estat ha de respondre pels seus agents.

2.3. Finalment, en els casos en què l'agressor no puga assumir la indemnització i este no siga agent de l'Estat, seria convenient que l'estat assumira així mateix el pagament d'estes indemnitzacions (a través de la previsió d'un fons de pagament d'indemnitzacions o mesures semblants) per a evitar situacions discriminatòries i de desemparament.

3. Adopció de mesures legals que permeten l'accés de les dones a la propietat de les terres i al món laboral en igualtat de condicions amb els barons. En este últim cas, al costat de les mesures legals, han d'adoptar-se mesures d'un altre tipus com les tendents a la capacitació i reinserció laboral de les víctimes, creació de xàrxes de guarderies, accés a vivendes dignes, suport a la creació de cooperatives i un altre tipus d'iniciatives empresarials. En moltes societats, les dones no tenen accés directe a la propietat de la terra i quan

moren els esposos o pares, aquestes persones es troben totalment desemparades, al no poder seguir cultivant el camp que ja no els pertany. A això s'afeg que la incorporació al món laboral es fa difícil, per l'existència de normes discriminatòries, per l'absència de capacitació específica o per la necessitat de cuidar dels xiquets menors d'edat en hores de treball. Per tot això i per a permetre que estes dones puguem subsistir amb els seus propis medis, és necessari que s'adopten les mesures abans mencionades.

V ÀMBIT SOCIAL

Hem inclòs dins d'aquesta categoria totes aquelles mesures que no poden ser incloses en els altres sectors, vagen elles dirigides a la societat en general o a grups específics de població. Pel que es refereix a la societat, les mesures aniran destinades tant a evitar les agressions com a evitar les conseqüències socials que la mateixa agressió pugui tindre per a les víctimes. Pel que es refereix a les segones, es tracta de dirigir-se a determinats grups de forma específica, per a evitar les agressions procedents dels seus propis components o per a aconseguir que l'acció dels mateixos siga útil per a millorar la situació de les dones víctimes d'agressions.

1. L'educació constitueix també ací, com quasi sempre, un element clau. Si les guerres es forgen en les ments dels hòmens, si és en eixes ments on es planifiquen les atrocitats contra el cos de la dona com a manera de minar la moral de l'enemic, llavors és il·lustrant les ments dels hòmens com es podrà previndre els eixos comportaments. Una educació no sexista en tots els sectors de la societat, una educació en el valor de la dignitat humana, mai circumscrita a la població més jove sinó entesa com a educació contínua en totes les edats (a través dels mitjans de comunicació, etc.) s'antulla imprescindible en esta lluita (pacífica) per aconseguir que, en la situació de tensió, por o inclús d'arrogància que genera la guerra, ni els contendents ni els seus superiors conceben la violència contra la dona com a arma de guerra.

1.1. De forma específica, es fa necessària l'adopció de mesures educatives, que encoratgen una igualtat de tracte i una igualtat d'oportunitats entre ba-

rons i dones, que no discriminen mai a esta última ni difonguen estereotips sexistes que, en el moment del conflicte, es tornen en menyspreu cap a a la dona.

1.2. Igualment s'ha de fomentar una cultura de pau en tota la societat, incloses les dones, tenint en compte la seua responsabilitat en la transmissió de valors en la família.

2. S'han d'adoptar mesures per a aconseguir la participació efectiva de les dones tots els camps de la realitat social (civil, política, cultural, econòmica, política i social) així com modificar les actituds relatives a les funcions i a la condició dels hòmens i les dones. Tot això inclou, entre altres, mesures de conscienciació de tota la societat i capacitació de les dones perquè puguen participar en igualtat de condicions que els hòmens en totes les esferes. Això inclourà, entre altres, una educació no discriminatòria i la previsió de mesures de discriminació positiva com puga ser el suport a la societat civil i ONGs que treballen en prevenció, tractament i sensibilització en violència contra la dona.

2.1. Elaboració de campanyes de sensibilització sobre la violència contra la dona. Això inclourà l'elaboració i difusió d'estadístiques i estudis multidisciplinars sobre l'abast, causes i efectes de la violència, campanyes publicitàries, educació de jóvens i adults, etc.

2.2. Elaboració de campanyes tendents a evitar l'estigmatizació i culpabilització de les víctimes per les agressions que han sofrit, així com per les conseqüències que d'això es pogueren derivar (naixement de fills fruit de les agressions, malalties infeccioses, entre altres). En algunes societats, es castiga a les dones que han sofrit agressions sexuals amb l'aïllament i l'ostracisme, i en molts casos són rebutjades per les seues pròpies famílies. És necessari que la societat assumisca aquestes agressions, castigue als culpables i ajude a les víctimes a sobreposar-se del trauma.

3. És necessari millorar el tracte que sofreixen les dones que han sigut agredides durant i després del conflicte. Per tot això, es fa necessari el següent:

3.1. Formació i sensibilització als funcionaris públics i les forces armades sobre la violència contra les dones en general i sobre el mode d'actuar davant de víctimes que s'acosten a elles a la recerca d'empara. És necessari que les víctimes es puguin acostar a estos actors a la recerca de refugi i empara, sense por de ser rebutjades, tractades de forma inhumana o sense que se'ls faça cas.

3.2. Previsió dins de les forces armades i de les operacions de manteniment de la pau de seccions que puguin gestionar qüestions vinculades a la violència contra les dones quan porten a terme missions en què entren en contacte amb les víctimes (suport psicològic, metge, social, jurídic, etc.)

3.3. Creació d'un sistema de sanitat que pugui fer front a les conseqüències de les agressions. Les mesures en este punt anirien destinades, d'una banda a la capacitació de personal que pugui ocupar-se d'estes qüestions així com de la provisió dels recursos materials necessaris.

3.4. Que s'atorgue a les dones una participació activa en les negociacions de pau i que en elles es tinguen en compte les seues inquietuds i interessos. En ocasions, per a tractar qüestions de dones s'exclou a les mateixes i amb això es corre el risc de no adoptar mesures adequades, no gestionar bé els projecte o simplement que les dones no se senten involucrades en un projecte que els és totalment alié.

3.5. Que el disseny i gestió dels camps de refugiats adopte una perspectiva de gènere i tinga en compte l'especial vulnerabilitat de les dones en estos contextos. La normativa internacional sobre refugiats hauria de contemplar que en la direcció dels camps i en el repartiment d'ajudes participen dones, inclusivament les pròpies internes del camp. Igualment s'hauria d'instar que foren dones les guardianes en les zones del camp en què siguen dones els que habitualment desenrotllen activitats (cuines, llavat, etc.) així com, per descomptat, en les zones de la seua neteja íntima. En definitiva: una gestió dels camps de refugiats feta amb la dona i no d'esquena a ella, que obligue a tindre-la en compte en temes de gerència, seguretat, disseny i gestió diària del camp.

4. Que els mitjans de comunicació siguen sensibles a estes qüestions i es convertisquen en vehicles de prevenció, denúncia i suport a les víctimes. El paper dels mitjans de comunicació com a mecanismes de socialització en tots els països resulta fonamental. Per això la seua actuació en aquest camp ha de ser molt cuidada. Han de servir de vehicles de denúncia i protesta, com a mitjans de informació i difusió de totes les agressions comeses, al mateix temps que han d'ajudar en la consecució d'una cultura de pau i d'igualtat de les dones en totes les societats.